

rikatına da mensup olduğunu ve kendisinde bu tarikatları birleştirdiğini söyler (*Tibyân*, I, vr. 256^b, ondan naklen *Tomar-Halvetiyye*, s. 108). Cemâleddin'in bu tarikatlarla ilgisi, ikinci şeyhi Hasan Sezâî-yi Gülşenî'nin mürsidi La'î-i Gülşenî'nin adı geçen tarikatlardan da icâzeti olması dolayısıyladır.

Cemâleddin Uşşâkî, o dönemde İstanbul'da zayıflamaya yüz tutan Uşşâkiyye-yi yeniden canlandırdığı için (Hüseyin Vassâf, IV, 243) Uşşâkîler'ce tarikatın ikinci kurucusu sayılır. Halvetî-Uşşâkî zikir erkânındaki esmâ-i seb'aya (lâ ilâhe illallah, Allah, hü, Hak, hay, kayyüh, kahhâr), Allah, hü, Hak, hay, kayyüh, kahhâr) fûrûât-ı hâme adıyla beş isim daha (fet-tâh, vâhid, ahad, samed, Allah) ilâve ederek esmâ sayısını on ikiye çıkaran Cemâleddin, bunu kendisine rüyasında Hz. Ali'nin öğrettiğini söyler. Zikir sırasında her ismin başına "yâ" getirilirken yalnız fûrûât-ı hamsenin sonundaki Allah ismi "yâ"sız zikredilir. Kendisinden sonra bütün Uşşâkiyye mensupları bu on iki esmâ üzere sülûk âdâbını sürdürmüşlerdir. Halvetiyye'nin diğer kollarında, Uşşâkîler'in atvâr-ı seb'a dedikleri esmâ-i seb'a tamamınınca sâlike hilâfet verilirken Uşşâkîyye-Cemâliyye'de hilâfet verilmesi için fûrûât esmâsının tamamlanması şart koşulmuştur.

Cemâleddin Uşşâkî'nin vefatından sonra yerine oğlu Nizâmeddin Efendi (ö. 1199/1785) geçmiş ve ölümüne kadar otuz dört yıl bu görevde kalmıştır. Kaynaklarda Cemâlî, Cemâlîzâde ve Savaklar gibi adlarla anılan kendi dergâhının yanı sıra 1192 (1778) tarihinden itibaren

Cemâleddin Uşşâkî'nin mührü (M. Erol Kılıç özel koleksiyonu)

ren yedi yıl da Kasımpaşa'daki Uşşâkî Âsitânesi'nde şeyhlik yapmıştır. Nizâmeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Cemâlî (ö. 1243/1827) ve torunu Alâeddin (ö. 1251/1835) efendiler de Savaklar Dergâhı ve Uşşâkî Âsitânesi şeyhliğini birlikte yürütmüşlerdir. Alâeddin Efendi'nin çocuğu olmadığından yerine kız kardeşi Şerife Hanım'ın oğlu Kerâmeddin Efendi'nin (ö. 1257/1841) geçmesi gerekirken bu zat sadece Uşşâkî Âsitânesi şeyhliğinde bulunmayı tercih ettiğinden Savaklar Dergâhı'na Eyüp Bahariyye'deki Şah Sultan Dergâhı şeyhi Ubeyd Efendi (ö. 1253/1837) tayin edilmiştir. Cemâleddin Efendi'nin oğlu ve torunları da kendisiyle aynı türbede medfundurlar. Uşşâkiyye tarikatı Cemâliyye şubesi vasıtasıyla son dönemlere kadar ulaşmıştır. Cemâleddin Efendi'nin çok sayıdaki halifelerinden en tanınmış olanı, damadı ve Fatih'teki Tâhir Ağa Dergâhı şeyhi Selâhaddin Uşşâkî'dir. Bu zat Cemâliyye'nin Salâhiyye şubesinin de kurucusudur. Şeyh Cemâleddin'in halifelerinden Yazıcı Şeyh Mehmed Safvetî Efendi (ö. 1192/1778) Uşşâkî Âsitânesi şeyhi, Mahmud Bedreddin Efendi (ö. 1197/1783)

Fatih Keçeciler'deki Uşşâkî Tekkesi'nin kurucusudur.

Cemâleddin Uşşâkî'nin 345 manzume, bir silsilenâme ve beş tarih beytini ihtiva eden divanı Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Uşşâkî Dergâhı, nr. 92).

BİBLİYOGRAFYA :

Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 225^a vd., 256^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 243-250; *Tomar-Halvetiyye*, s. 107-108; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 12, 37, 42.

MAHMUT EROL KILIÇ

CEMÂLEDDİN el-VATVÂT

(جمال الدين الوطواط)

Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Ensârî (ö. 718/1318)

Ansiklopedik eserleriyle tanınan Mısırlı edip ve âlim.

632 yılının Zilhicce ayında (Ağustos 1235) Kahire'de doğdu. Ailesinin aslen Mervli olduğu dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. Kitap meraklısı, aynı zamanda müstensih olması ve kitap ticareti yapması sebebiyle "el-Kütübî" ve "el-Verrâk" lakaplarıyla anılmaktadır. Vatvât (gece kuşu) lakabı ise kendisine özellikle geceleri çok çalışması, fizikî bir özelliği veya erken yaşlarda yakalandığı göz hastalığından dolayı verilmiş olmalıdır. Cemâleddin el-Vatvât 10 Ramazan 718'de (5 Kasım 1318) vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Gurerü'l-ḥaşâ' işi'l-vâziha ve ʿurerü'n-nekâ' işi'l-fâziha*. Ahlâka dair olan bu eserde müellif iyi ve kötü davranışların nelerden ibaret olduğunu, ayrıca akıl, ahmaklık, cömertlik, cimrilik, cesaret, korkaklık, af ve intikam gibi kavramları konuyla ilgili şiirlere de yer vererek on altı babda incelemiştir. Hükümdar ve şairlerden satranç oyununa kadar çok çeşitli konularda edebî ve tarihî bilgilerin yer aldığı bu eserdeki mâlûmata o dönemle ilgili başka kaynaklarda pek rastlanmaz. Dolayısıyla İslâm medeniyeti tarihinin değişik taraflarına ışık tutması bakımından önemli bir kitaptır. Muhammed b. Canı Beg es-Seyfî Akbâyî tarafından Sultan Kayıtbay için *Mehâsinü'l-gurer ve mesâvil-ʿurer* (Süleymaniye Ktp., Reisülkütâb, nr. 900, 132 varak) adıyla ihtisar edilen eserin muhtelif baskıları bulunmaktadır (Bulak 1284; Kahire 1299, 1318). 2. *Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-iber*. Astronomi, coğrafya-öşinografi, hayvanlar ve bitkilere dair dört bölümden meydana

Cemâleddin el-Vatvât'ın *Gurerü'l-ḥaşâ' işi'l-vâziha ve ʿurerü'n-nekâ' işi'l-fâziha* adlı eserine yapılan *Mehâsinü'l-gurer ve mesâvil-ʿurer* adlı serhin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Reisülkütâb, nr. 900)

na gelen bir eser olup edebî üslûpla yazılmıştır. Mısır hakkında ansiklopedik bilgi veren eserlerin ilki olması bakımından önemlidir. Birçok yönleriyle çağdaşları Zekeriyâ el-Kazvî'nin 'Acâ'ibü'l-mahlûkât ve Şeyhürrabve'nin Nuḥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-baḥr adlı eserlerine benzemektedir. Yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde bulunan (bk. Abdülâl Abdülmün'im eş-Şâmî, s. 70-72) bu eser Cordis Menes el-Mârûnî tarafından tanıtılmış ("el-Menâhic fi vasfî'l-Mebâhic", *el-Mesriq*, sy. 16, Beyrut 1907, s. 721-729; sy. 17 [1907], s. 774-786), Mağrib ve Endülüs coğrafyasıyla ilgili kısımları son derece hatalı bir nüshadan E. Fagnan tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır (*Extraits inédits relatifs au Maghreb*, Alger 1924, s. 41-68). Eserin dördüncü bölümünü Ahmed Abdülkerim Süleyman, *el-Ḥayâtü'z-zirâ'iyye fi Mısr fi'l-'aşri'l-memlûki ma'a tahkîkî'l-fenni'r-râbi'* (*en-nebât*) min kitâbi Mebâhici'l-fiker ve menâhici'l-iber adlı mastır tezinde (Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1972) incelemiş, ikinci bölümünün Mısır coğrafyası ile ilgili kısmı da Abdülâl Abdülmün'im eş-Şâmî tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.). Nâşir eserin ihtisarının da yapıldığını belirtmektedir (bk. *Min Mebâhici'l-fiker*, s. 71). 3. Resâ'ülü'l-Vatvât. *Fetve'l-fütüvve ve mir'âtü'l-mürüvve* veya *'Aynü'l-fütüvve* diye de bilinen bu eser, devrin ileri gelen simalarının çeşitli meselelere dair mektupla sordukları sorulara verdiği cevaplardan meydana gelen bir mecmua olup basılmıştır (Kahire 1315).

Kaynaklarda İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserine bir hâşiye yazdığı da kaydedilmektedir. Nitekim Safedî *el-Kâmil*'in Cemâleddin el-Vatvât tarafından istinsah edilen bir nüshasına sahip olduğunu ve bu nüsha üzerinde müstensih'in hâşiyelerinin bulunduğunu söylemektedir (bk. *el-Vaḫf*, II, 17).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 298-299; Safedî, *el-Vaḫf*, II, 16-18; *Keşfü'z-zunân*, II, 1201, 1241, 1380, 1846; Brockelmann, *GAL*, II, 67; *Suppl.*, II, 53-54; Kehhâle, *Mu'cemül-mü'el-liftn*, VIII, 222; Abdüssâhib İmrân *ed-Duceyfl*, *A'lâmü'l-'Arab fi'l-'ulûm ve'l-fünûn*, Necef 1966, II, 126-127; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, III, 728-729; Abdülâl Abdülmün'im eş-Şâmî, *Min Mebâhici'l-fiker ve menâhici'l-iber*, Küveyt 1981, s. 7-12, 70-72; C. Zeydan, *Âdâb*, II, 139; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 297; Roger Maury, "Gamâl al-dîn al-Watvât libraire et auteur égyptien (7/13 ème s.)", *IBLA*, XLVI/152 (1983), s. 221-258.

AZMÎ YÜKSEL

CEMÂLİ

(جمالی)

XV. yüzyıl divan şairi
ve mesnevi müellifi.

Fâtih devri şairlerindedir. Şeyhî'nin yeğeni olup asıl adı Bayezid'dir. Sehî ve ondan sonra gelen kaynaklar Cemâlî'nin bu adından bahsetmezler. Şairin adı, doğum yeri ve babasının adı, Şeyhî'nin ölümü üzerine *Hüsrev ü Şîrin*'e yazıldığı zeylin başlığındaki ibareden öğrenilmektedir (geniş bilgi için bk. Demirtaş, *TDED*, IV/3, s. 192). Bu ibare *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisinin çeşitli nüshalarında farklı olup kaynaklardaki karışıklık da muhtemelen bu farktan ileri gelmiştir. Faruk K. Timurtaş'ın (Demirtaş) gördüğü nüshada Bâyezîd b. Mustafa b. Şeyh Ahmed-i Tercümânî el-Akşehrî olarak yer alan şairin isim zinciri, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshada (Millî Ktp., nr. 4447) Bâyezîd b. Mustafa el-Meşhûr Şeyhoğlu şeklinde (Günay Kut Alpay, *JTS*, [1977], s. 125-126).

Cemâlî'nin Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırılması meselesi Faruk K. Timurtaş tarafından etraflı bir şekilde ele alınarak Cemâlî'nin kimliğine ve eserlerine açıklık kazandırılmıştır (*TDED*, IV/3, s. 189-213). Ancak burada düzeltilmesi gereken bir husus, Timurtaş'ın Uzunçarşılı'nın Cemâlî'yi Şeyhoğlu olarak gösterdiğini söylemesidir. Aslında Uzunçarşılı Cemâlî'yi Şeyhoğlu olarak göstermemiş, hatta tezkiyelerin Şeyhoğlu Mustafa ile Şeyhoğlu Cemâlî'yi karıştırdıklarını belirtmiştir.

Ayrıca diğer kaynaklar göz önüne alındığında Timurtaş'ın verdiği bilgilere ilâve

olarak Cemâlî'nin Şeyhoğlu (Şeyhoğlu Cemâlî) diye de tanınmış olabileceğini söylemek mümkündür. Veya uzak bir ihtimalle *Hümâ ve Hümâyûn* yazarı olan Cemâlî tamamen başka bir kimsedir. 903 (1497-98) gibi oldukça eski bir tarihte istinsah edilen *Hüsrev ü Şîrin*'in Bursa nüshasında Cemâlî'nin lakabı Şeyhoğlu olarak geçer ki Timurtaş bu nüshayı görmemiştir. Cemâlî'nin XIV. yüzyıl şairlerinden Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırılması hususu Sehî'den başlar.

Bir kısım kaynaklar Cemâlî'nin Karamanlı olduğunda birleşirken (Sehî, Âli, Bursalı Tâhir) bir kısmı da Bursalı olduğunu kaydeder (Riyâzî, S. N. Ergun). Ergun onu Bursa'da birtakım kitâbelerde tarihleri bulunmasına bakarak Bursalı kabul eder. Latîfî ise şairin Karamanlı veya Bursalı olabileceğini bildirmektedir. Bu bilgilere dayanarak Cemâlî'nin Karamanlı olmakla birlikte bir süre Bursa'da da bulunduğu söylenebilir. Cemâlî'nin doğduğu tarih bilinmemekle beraber onun *Hüsrev ü Şîrin*'e zeyil yazdığına on sekiz yirmi yaşlarında olduğunu düşünerek 813-815 (1410-1412) yılları arasında doğduğuna hükmedilebilir. Yine birçok kaynağın, özellikle Latîfî'nin verdiği bilgilere dayanarak Cemâlî'nin Bayezid devrinin (1481-1512) sonlarında öldüğü kuvvetli bir ihtimal olarak ileri sürülebilir. *Osmanlı Müellifleri*'nde onun Edirnekapı dışında Emîr Buhârî Tekkesi yakınında gömülü olduğu kayıtlıdır (II, 122).

Cemâlî *Hüsrev ü Şîrin*'e zeyil mi yazdı yoksa onu tamamladı mı meselesine gelince, genellikle kaynaklarda "itmâm" kelimesi geçmektedir. *Hüsrev ü Şîrin* nüshalarında ise bu hususta değişik iba-

Cemâlî'nin
Hümâ ve
Hümâyûn adlı
mesnevisinin
bilinen
tek nüshasının
ilk ve son
sayfaları
(İÜ Ktp., TY,
nr. 5680)

